

HISTORIK

Tak belagda med tegel har en lång historia. Till Norden kom de första takteglerna i slutet av 1100-talet. Teglet importerades från Tyskland och transporterades hit som barlast på de skepp som hämtade järn och andra dåtida svenska exportvaror. Det var kristendomen som tog med sig tekniken att bygga med tegel. Kyrkor och kloster byggdes med tegel och fick tegeltäckta tak. Att tillverka tegel var en arbetskrävande process och det gjorde taktegel till ett dyrt material som bara de rika hade råd med. I städerna blev det dock snart vanligare med tegeltäckta tak eftersom det var ett förhållandevis brandsäkert material.

Teglet tillverkades vid tegelbruk i anslutning till råvaran eller till en större byggarbetsplats. Under 1800-talet mekaniserades tillverkningsprocessen. Mekaniseringen gjorde takteglerna billigare och fler hade råd att använda det istället för torv, strå eller spån som behövde läggas om oftare.

I Kalmar län finns gott om lera som man kan använda vid tegeltillverkning. Därför har här funnits många tegelbruk vars livslängd och storlek varierat. Fram till 1930-talet fanns det många tegelbruk i Sverige men därefter koncentrerades tillverkningen till färre och färre enheter. Ett känt svenskt tegelbruk idag, 2013, är Vittinge tegelbruk i trakten av Sala, Västmanlands län.

Tegel har använts som takmaterial till alla typer av hus. Storhetstiden var under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet då det var det vanligast takmaterialet.

Under 1900-talet har tegelpannorna fått konkurrens av betongpannor, plåt och eternit. Ett rött tegeltak hör ihop med vår bild av den svenska landsbygden med dess faluröda trähus men är lika vanligt i stadsmiljön. Många av städernas bostadsområden präglas också av tak med rött lertegel. Rött lertegel är ett taktäckningsmaterial som passar många typer av hus.

TILLVERKNINGSPROCESSEN

Tegel tillverkas av lera som blandas med vatten, formas och får torka. Därefter bränns teglet i en ugn. Om leran innehåller järnoxid blir teglet vid bränningen rött och om den innehåller kalk blir det gult.

Handslaget tegel är hantverksmässigt tillverkat tegel. Leran ältas för hand och därefter kavlas den ut till en platta. Plattan skärs till och läggs sedan i en böjd form där den får torka i tre till fyra veckor.

Strängpressat tegel tillverkas genom att lera pressas ut genom ett munstycke i en sträng. Med en avskärningstråd kapas teglet i rätt storlek. Metoden började användas i Sverige omkring 1850-talet.

Formpressat tegel görs av lera som delas i ämnen som pressas till tegel i en form. Teglet blir kompaktare och krymper mindre då det torkar. Metoden började användas i slutet av 1800-talet.

Munstycke till strängpress.

I tillskärningsramen kavlade man ut leran till en platta som sedan formades och torkades på formbrädan.

OLIKA SÄTT ATT LÄGGA TEGELTAK

I södra Sverige förekom att man la tegeltaket utan undertak. För det krävdes kraftig bärläkt. För att få taket tätt underströks det med kalkbruk. På Öland kan man än idag hitta byggnader som har kvar den här typen av tak. Det är dock mycket ovanligt så om du har denna typ av tak bör du vara rädd om det och försöka underhålla det.

Den vanligaste takläggningssättet för tegeltak i Kalmar län är dock med undertak. Allmogen behöll det tak av billigare material som låg på huset till exempel stickespån, då man la på det nya tegeltaket. Byggde man nytt gjordes undertak av brädpanel med papp och på denna spikades bär- och ströläckt. Den här metoden används än idag när man lägger nya tegeltak.

Understruket tegeltak börjar bli sällsynt. Var rädd om de få som finns kvar. Behåll äldre takmaterial som spåntak under teglet.

TEGELBRUK I KALMAR LÄN

I Kalmar län har funnits många tegelbruk. Kalmar läns museum har en samling med 105 olika stämplarna från svenska och tyska tegelbruk. Det äldsta permanenta tegelbruket i länet ska ha legat nära Hansa City i Kalmar och etablerades redan i slutet av 1500-talet. Här producerades mycket av det tegel som användes på Kalmar slott och vid bygget av Domkyrkan i Kalmar. Många av länets tegelbruk startades under 1800-talets första hälft men majoriteten lades ner under 1900-talets första hälft. De sista tegelbruket i länet var Almvik som lade ner 1971 och Påboda som lade ner 1972. En del tegelbruk hade sin egen stämpel som man märkte sitt tegel med. Stämpeln bestod ofta av hela eller delar av brukets namn. Till exempel hade tegelbruket på gården Värnanäs i Halltorps socken stämpeln WNS.

OLIKA TYPER AV TAKTEGEL

Handslaget enkupigt vingtegel

Strängpressat enkupigt vingtegel

Handslaget tvåkupigt vingtegel

Strängpressat tvåkupigt vingtegel

Strängpressat trekupigt vingtegel

Formpressat tegel med falsar för att det ska ligga jämnare och tätare.

Nocktegel som täckernocken kan ha rundad eller kantig form.

UNDERHÅLL, SKÖTSEL OCH RENOVERING

Med ett minimalt underhåll kan ett tegeltak hålla väldigt länge. Delar av taket kan bytas ut vid behov och ersättas av nya eller återanvända tegelpannor.

- Om du har ett äldre tegeltak som behöver åtgärdas, börja med att dokumentera. Fotografera och leta efter äldre tekniska lösningar och material. Vilken typ av pannor har man använt och kan det finnas stämplat som berättar var de är tillverkade? Finns det spår av äldre taktäckningsmaterial, till exempel spån eller torv? Kan man hitta spår av äldre taktäckningstekniker till exempel understruket tegeltak? Ta gärna hjälp av en byggnadsantikvarisk expert. Leta efter gamla fotografier som kan ge ledtrådar om hur taket sett ut i äldre tider. Fråga grannar om man vet vad som har gjorts med ditt hus.

• Skador inträffar. Byt trasiga tegelpannor och justera pannor som rubbats av vind eller snö så fort som möjligt så att undertaket inte skadas.

- Ett tegeltak med patina som måste åtgärdas kan kompletteras. Rengör och flytta ihop de befintliga pannorna som är i bra skick och komplettera med gamla pannor med samma utförande. Begagnade tegelpannor kan du hitta på nätet, genom byggnadsvårdsbutiker eller kanske hos en granne. I många fall har husägare en trave med tegelpannor som sparats och om man har tur kan man hitta just den typ av pannor som man behöver.

• Se över undertaket med svall, papp och läkt när du lägger om tegeltaket. Behåll äldre undertak om det inte är skadat. Skadade delar lagas eller tillverkas nya likadana som de befintliga. Kontrollera att luften kan cirkulera mellan tegeltaket och undertaket så att inte fukt blir stående och orsakar rötskador.

- Var noga med olika anslutningar till exempel till skorstenar eller takfönster så att det inte uppstår läckage.
- Håll fritt från trädgrenar. Den extra fuktigheten som vegetationen ger ökar påväxten av mossa och lava på tegelpannorna. Stora grenar kan också rubba eller skada tegelpannor när det blåser.

Gamla tegeltak är vackra. Den ojämna bränningen har gett pannorna olika färg. Genom att de åldras på olika sätt får taket liv och patina som ger huset karaktär. För att bevara den karaktären är det viktigt att ta vara på gamla tegelpannor med samma utformning och mått som de pannor som ligger på taket till huset man äger. Tegel är ett naturmaterial, tillverkat av lera, som kan återanvändas när det har tjänat ut. Det i kombination med den långa livslängden gör tegel till ett miljövänligt byggmaterial. I Sverige har takteget traditioner tillbaka till tidig medeltid. Den röda stugan har sedan mitten av 1800-talet i regel varit täckt med ett tak av rött lertegel. Såväl herrgården som kyrkan, bondgården med sina uthus, funkishuset och det moderna flerfamiljshuset har fått tak av rött lertegel. Som ett miljövänligt och slitåligt byggmaterial är lertegel fortfarande "rätt". Låt oss fortsätta att värna våra röda tegeltak!

LÄNSMUSEETS BYGGNADSANTIKVARIER: 0480 - 45 13 00
BEBYGGELSEENHETEN LÄNSMUSEET: www.kalmarlansmuseum.se/byggnadsvard
STOR FOTODATABAS MED ÄLDRE BILDER: www.kalmarlansmuseum.se
ANSÖKAN OM BYGGNADSVÅRDSBIDRAG: Länsstyrelsen Kalmar 010-223 80 00
INFORMATION OM BIDRAGEN FINNS PÅ: www.lansstyrelsen.se
LÄNSMUSEETS TEGELSAMLING: www.digitaltmuseum.se

Litteraturtips

Stämplade tegel i Kalmar län av Katja Meissner m.fl. Kalmar läns museum
Taktegel tegeltak av Olof Antell Riksantikvarieämbetet

Foto
Samtliga fotografier Kalmar läns museum.
Framsidesbild
Framsidas bild föreställer tegeltak i Lunds by, Gladhammar socken.

Länsstyrelsen
Kalmar län

2013-10-22

TAK AV LERTEGEL

